

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[TiAD], 2022, 6 (2): 742-768

**Kuruluşundan Emevîlerin Sonuna Kadar Basra'daki Ezd Kabilesi'nin
Faaliyetleri**

The Activities of the al-Azd Tribe in Basra from Its Establishment to the End of
the Umayyads

Mehmet USLUER

Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Assist. Prof., Hakkari University, Theology Faculty

mehmetusluer@hakkari.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6608-0125

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 11.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 26.12.2022
Yayın Tarihi / Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: USLUER, Mehmet. "Kuruluşundan Emevîlerin Sonuna Kadar Basra'daki Ezd Kabilesi'nin Faaliyetleri". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi. 6/2 (Aralık 2022): 518-535 doi: 10.32711/tiad. 1187659

İntihal-Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet USLUER).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU

Kuruluşundan Emevîlerin Sonuna Kadar Basra'daki Ezd Kabilesi'nin Faaliyetleri

Öz

Soyu esas alan kabile, toplumların önemli sosyal yapılarındandır. Bu esasa bağlı olarak Arapların farklı coğrafyalara dağılarak çeşitli kabilelere ayrıldıkları görülmektedir. Bunlar arasında Arapların güçlü ve etkili kabilelerinden Ezd kabilesi de yer almaktadır. Soyları Yemen bölgesine dayanan Ezd kabilesi mensupları zaman içerisinde farklı coğrafyalara dağılarak yeni yurtlar edinmişlerdi. Câhiliye döneminde çoğunlukla putlara tapan kabile mensupları zamanla Müslüman olmuştu. İslâm dinini kabul ettikten sonra ise birçok fetih hareketine katılmışlardı. Bunlardan bir kısmı garnizon olarak kurulan Basra şehrine yerleşmişti. Farklı saiklerle şehre yerleşenler sayesinde çoğalan kabile mensupları gelenek ve göreneklerini buraya taşımışlardı. Öte yandan şehrin diğer kabileleriyle ittifak ve rekabet halinde olmuşlardı. Zamanla güçlenen kabile Basra'nın toplumsal ve siyasal yapısını da etkilemişti. Dolayısıyla Ezd kabilesinin Basra'da yürütmüş olduğu faaliyetler önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ezd Kabilesi, Basra, Mühellebîler, Mühelleb. b. Ebû Sufre, Yezîd b. Mühelleb.

The Activities of the al-Azd Tribe in Basra from Its Establishment to the End of the Umayyads

Abstract

Tribe based on lineage is one of the important social structures of societies. It is seen that the Arabs, one of these societies, dispersed to different geographies and divided into various tribes. Among these is the al-Azd tribe, one of the powerful and influential tribes of the Arabs. The members of the Ezd tribe, whose ancestry is based on the Yemen region, spread over time to different geographies. In the period of ignorance, the tribesmen, who mostly worshiped idols, joined many conquest movements when they became Muslims in time. Some of those who participated in the conquest movements settled in Basra, which was established as a garrison. Tribal members, whose numbers increased, brought their alliances and rivalries with other tribes to the city along with their traditions. The tribe that got stronger over time also affected the social and political structure of Basra. Therefore, the activities of the tribe in Basra are important.

Keywords: al-Azd Tribe, Basra, Muhallab Family, Muhallab. b. Abu Sufre, Yazid b. Muhallab.

Giriş

İslâm dini kısa bir sürede geniş bir coğrafyaya ulaşmış ve bunun için de çeşitli yöntem ve metotlar kullanılmıştı. Bunlardan biri olan fetih hareketleri, öncelikle İslâm mesajını farklı topluluklara ulaştırmayı hedeflemekteydi. Hz. Ömer dönemiyle (13-23/634-644) beraber artan fetih hareketleriyle İslâm orduları farklı coğrafyalara doğru hareket alanlarını genişletmişti.

Fetih hareketlerinin geniş bir coğrafyaya doğru artması yeni asker ihtiyacının doğmasına sebep olmuştu. Ordunun lojistik ihtiyaçlarının yanında bu askerler için yeni yaşam alanları oluşturma ihtiyacı da doğmuştu. Bu ihtiyaca binaen Hz. Ömer döneminde yeni şehirler kurulmaya başlandı. Bu şehirler arasında bulunan Basra, 14/635 yılında ashâptan Utbe b. Gazvân (ö.17/638) eliyle kuruldu.¹ Garnizon olarak kurulan Basra, fetih hareketlerine katılanlara gerek askeri gerek lojistik anlamda destek sağlamaktaydı. Hz. Ömer'in teşvik etmesi sonucu Basra'ya yerleşen kabileler² buradan fetih hareketlerine katıldı. Bunlardan bazıları bu amaçla gittikleri yerlere, bir kısmı ise Basra'ya kalıcı olarak yerleşti.

Şehre kalıcı olarak yerleşen kabileler kendi kültürleriyle beraber câhiliye döneminden beri süregelen rekabet, ittifak ve düşmanlıklarını da şehre taşıdı.³ Böylece kabile federasyonları arasında güç dengeleri oluşmaya başladı. Bu gücün farkına varan yöneticiler kabileleri kategorize edip onları liderleri üzerinden yönettiler.⁴ Bu siyaset çerçevesinde Emevîler döneminde şehrin valiliği yapan Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673), kabileleri beş gruba ayırdı.⁵ Şehirde yaşanan ve İslâm dünyasını da etkileyen birçok olayda beş grubun tavrı da etkili oldu. Beşli kategori içine giren kabileler arasında yer alan Güney kökenli Ezd kabilesi⁶ şehrin sosyo-kültürel ve siyasi hayatında etkili oldu. Bu yüzden kabilenin Basra'daki faaliyetleri önem arz etmektedir.

Bu hedefle incelenen konuya dair alan-yazımda yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Faruk Idrızı tarafından yapılan "Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi Olaylarda Ezd Kabilesi" adlı yüksek lisans tezi,⁷ konu çerçevesinde yapılan

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fâdl İbrâhim, (Beyrût: Dâru Süveydan, t.y.), 3/590-591.

² Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-kâmil fi't-tarih*, thk.Ömer Abdusselam Tedmurî, (Beyrût: Darü'l-Kitâbü'l-Arabî, 1417/1997). 2/318.

³ Mehmet Usluer, *Basra Kuruluşundan Emevîlerin Sonuna Kadar Toplumsal Yapı*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 51.

⁴ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Riyâd Ziriklî, el A'lâm, Süheyl Zekkâr, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1996/1417). 5/220.

⁵ Taberî, *Târîh*, 6/580.

⁶ Taberî, *Târîh*, 6/580.

⁷ Faruk Idrızı Haxhu, *Başlangıcından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi Olaylarda Ezd Kabilesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016)

çalışmalardandır. Bu çalışma genel olarak kabilenin Emevîler dönemindeki siyasi faaliyetlerini ele almaktadır. Brian Ulrich'ın kaleme aldığı "Arabs in the Early Islamic Empire: Exploring al-Azd Tribal Identity" adlı kitap⁸ ise Ezd kabilesini genel olarak İslâm öncesinden başlayarak ele alıp Abbâsiler dönemini de kapsayacak şekilde sosyal ve siyasal olarak incelemiştir.⁹ Bu çalışma, zikredilen çalışmalardan farklı olarak Ezd kabilesinin sosyal, siyasal ve kültürel faaliyetlerini Basra özelinde spesifik olarak ele almaktadır. Bu durum çalışmayı, daha önce yapılanlardan farklı kılmaktadır

Bu öneme binaen yapılan çalışmamız Basra'nın kuruluşundan Emevîler döneminin sonuna kadarki zaman dilimini kapsamaktadır. Çalışmada kabile olgusunun bir gereği olarak önce kabilenin geçmişine dair bilgi sunulacak, ardından mekân tespiti bağlamında Ezd'in Basra'daki konumu tayin edilecektir. Bu noktada makalede kullanılan yöntemlerden biri tasviri, diğeri ise tümevarımdır. Tasviri yöntem ile Basra'da bulunan Ezd kabilesinin genel hatlarıyla betimlenmesi hedeflenmektedir. Değinildiği üzere Basra'da siyasi konjonktür gereği kabileler liderlerinin emriyle hareket etmekteydi. Bunu esas alarak özellikle siyasi olaylar karşısında liderlerin tutumu üzerinden kabilenin genel tavrı, tümevarım yöntemiyle tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu çerçevede ele alınan çalışmanın birinci bölümünde, kabilenin kökeni ve İslâm öncesi durumu ele alındı. İkinci bölümde kabilenin Basra'ya yerleşme süreçleri ele alınırken, üçüncü bölüm kabilenin şehrin kuruluş süreci ile imar faaliyetlerine katkıları ile siyasi, ekonomik ve ilmi faaliyetlerine ayrılmıştır.

1. Ezd'in Kökeni ve İslâm Öncesi Durumu

Büyük Arap kabilelerinden biri olan Ezd kabilesi¹⁰ Yemenlidir. Nesebi Ezd¹¹ b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân'a ulaşmaktadır.¹² Üç ana kola ayrılan

⁸ Brian Ulrich, *Arabs in the Early Islamic Empire: Exploring al-Azd Tribal Identity*, (Edinburg: Edinburg University Press, 2019)

⁹ Öznur Özdemir, "Ulrich, Brian, Arabs in the Early Islamic Empire: Exploring Al-Azd Tribal Identity (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019)", *Hitit İlahiyat Dergisi*, 20/1 (Haziran, 2021), 471-478.

¹⁰ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu kabâ'ili'l-Arabî'l-kadîme ve'l-hadîse*, (Bejrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994/1414), 1/15.

¹¹ İbn Düreyd, kabileyi *Esd* olarak isimlendirmiştir. Bkz: Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-lüga*, thk. Remzi Münir Be'lebekî, (Bejrût: Dâru'l-İlmü'l-Melâyîn, 1987), 435.

¹² Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*, thk. Naci Hasan, (Bejrût: Alemü'l-Kütüb; Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabîyye, 1988/1408). 1/362; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, (Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1992), 101; Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *Nesebü 'Adnân ve Kahtân*, thk. Abdülazîz el-Meymenî er-Râckûfî, (el-Hind: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1936/1354), 21; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 482.

kabilenin¹³ birçok alt kolu bulunmakla beraber ¹⁴ Ensâr'ı oluşturan Evs ve Hazrec¹⁵ ile Huzâa,¹⁶ Ğassân,¹⁷ Atîk,¹⁸ Devs¹⁹ ve Kasâmil²⁰ bunlardan bazısıdır.

İslâm öncesi dönemde Yemen bölgesinde yaşayan kabilenin kurucusu Ezd b. Gavs'ın Me'rib Seddi yıkılmadan önce buradan ayrıldığı ve daha sonrasında çocuklarının farklı bölgelere dağıldığı rivayet edilmektedir. Buna bağlı olarak kabile kollarından Huzâa'nın Mekke'ye, Şenu'nun Serah bölgesine, Hazrec ve Evs'in Yesrib'e, Atîk'in Umân'a, Ğassân'ın Şam bölgesine, kabilenin bir kısmının ise Negrân, Hîre ve Enbâr'a yerleştikleri rivayet edilmektedir.²¹

İslâm öncesi dönemde çoğunlukla putperest olan Ezd kabilesi, Zü'l-Hülasa, Zü'l-Kuffayn, Zu'ş-şârî, el-Ukaysır, Â'im ve Bâcir adlı putlara tapınmaktaydı.²² Bununla birlikte Hristiyanlık dinini kabul edenler de vardı.²³ Kabile mensuplarının bir kısmı 9/630²⁴ ve 10/631 yıllarında²⁵ heyetler halinde Medîne'de bulunan Hz. Muhammed'in yanına gelerek Müslüman olmuştu.²⁶ Kabile mensuplarının bazısı ise Hz. Muhammed'in vefatından sonra irtidat

¹³ Hakan Temir, *Nesep Atlası*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2021), 113 vd.

¹⁴ Bu kollara dair geniş bilgi için bkz: İbn Kuteybe, *Maârif*, 101 vd; Kelbî, *Neseb*, 1/362-438, 2/439-572; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 435-515; Müberred, *Neseb*, 21-23; Temir, *Nesep Atlası*, 113 vd.

¹⁵ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, (Beyrût: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 26.

¹⁶ İbn Kuteybe, *Maârif*, 108.

¹⁷ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 435.

¹⁸ Kelbî, *Neseb*, 2/482.

¹⁹ İbn Kuteybe, *Maârif*, 108.

²⁰ İbn Kuteybe, *Maârif*, 108.

²¹ Bkn: Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *Siret-i İbn-i Hişâm*, thk. Mustafâ es-Sekkâ, İbrahim Ebyârî, Abdülhafız eş-Şelbî, (Mısır: Şirket Mektebe ve Matbaa Mustafâ el-Babî el-Halebî ve Evlâduhu, 1375/1955), 1/47; Belâzürî, *Fütûh*, 26; Müberred, *Neseb*, 22; Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'î'l-bilâd ve'l-mevâzi'*, thk. Mustafa es-Sekkâ, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, t.y.), 1/63; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî, (*Sûretü'l-arz*, (Leiden: E.J.Brill, 1938), 1/11.

²² Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, *Kitâbü'l-Esnâm*, thk. Ahmed Zeki Başa, (Kahire: Darü'l-Kitabü'l-Mısrıyye, 2000), 36-38, 40, 63; Belâzürî, *Ensâb*, 1/384.

²³ Basra'nın ilk kadılarından olan Kâ'b b. Sûr, Müslüman olmadan önce Hristiyan'dı. Belâzürî, *Ensâb*, 2/238; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, mhk. Ali Muhammed Me've, Adil Ahmed Abdülmücûd, (Dâru'l-Kitabü İlmiyye, 1415/1994), 4/453.

²⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, 4/283.

²⁵ Taberî, *Târîh*, 2/130.

²⁶ Hz. Muhammed'e gelip Müslüman olan Ezd kabilesi mensuplarına dair bkz: İbn Hişâm, *Sîre*, 4/322; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, (Beyrût: Daru'l-Kitabü'l-İlmiyye, 1990/1410), 1/254-255; Taberî, *Târîh*, 2/130.

ederek isyan etmişti. İsyân hareketi Hz. Ebû Bekir'in (11-13/632-634) hilafeti sırasında kontrol altına alınınca, yeniden İslâm dinine dönmüşlerdi.²⁷ Sonraki süreçte ise fetih hareketlerinde yer alarak İslâm topraklarına planlı ve plansız göçler gerçekleştirmişlerdir.

2. Kabilenin Basra'ya İntikali

Garnizon olarak kurulan Basra şehri fetih hareketlerine katılmak isteyen birçok kabile için çekim merkezi olmuştu. Bu kabileler arasında Ezd kabilesi de yer almaktaydı. Her ne kadar kabilenin Basra'nın kuruluş sürecinde yer almadığı belirtilse de²⁸ Basra mescidini planlayanlar arasında kabile mensuplarından Mihcen b. Edra'nın ismi de rivayet edilmektedir.²⁹ Bununla birlikte Ezd kabilesine ait ilk dönem kurulan mahallelerin varlığı,³⁰ kabile mensuplarının kuruluşundan itibaren şehre yerleştiğini göstermektedir. Basra'ya yerleşen kabilenin alt kolları arasında; Benî Kasâmîl,³¹ Benî Avz,³² Benî Cevn,³³ en-Nedebî,³⁴ Benî Zehran,³⁵ Benî Atîk,³⁶ Huddân,³⁷ Benî Ziyâd b. Şems,³⁸ Benî Ma'n³⁹ ve Benî Luhay⁴⁰ yer almaktaydı.

3. Basra'daki Faaliyetleri

3.1. İmar Faaliyetleri

Basra'da "Derbü'l-Cuf" (Cuf Yolu) denilen yere yerleşen⁴¹ kabile mensupları, sayılarının artması üzerine Basra'nın kuzeybatısında⁴² mahalleler inşa etmeye

²⁷ Belâzürî, *Fütûh*, 83-84;

²⁸ Belâzürî, *Fütûh*, 363.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/8-9; Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî, (Dımaşk, Beyrût: Dârü'l-Kalem, Müessesetü'r-Risâle, 1397), 102. Basra mescidini planlayanın Benî Süleym kabilesine mensup Muhaccer el Edra' el-Behzî olduğu da rivayet edilmektedir. Bkz: Belâzürî, *Fütûh*, 337.

³⁰ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*, (Beyrût: Dâru Sadr, 1995), 1/431.

³¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 4/346.

³² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/168.

³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/165.

³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/174.

³⁵ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 510; İbn Hazm, *Cemhere*, 380.

³⁶ Basra'ya yerleşen Mühelleb b. Ebî Sufre, Ezd kabilesinin Atîk koluna mensuptu. Bkz: Kelbî, *Neseb*, 2/482.

³⁷ Halife, *Târîh*, 189.

³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/179.

³⁹ Taberî, *Târîh*, 5/510.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/208.

⁴¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/243.

⁴² Louis Massignon, *Hıtatü'l-Basra ve Bağdâd*, terc. İbrâhim Samerraî, (Beyrût: el-Müessesetü'l-Arabîyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 1981), 18.

başladılar.⁴³ Bunlar arasında Huddân (Heddân)⁴⁴ ve Kasâmil⁴⁵ yer almaktaydı. Kabile mensupları genelde aynı mahallerde otururken, bazıları da Benî Guber, Batne, Hüreybe ve Hedâd bölgelerine yerleşmişlerdi.⁴⁶

Şehre yerleşen kabile mensupları, Amr b. Ahtab el-Ensârî,⁴⁷ Huddân mahallesinde bulunan⁴⁸ Huddân⁴⁹ ve Ensâr adıyla mescidler⁵⁰ inşa etmişlerdi. Huddân Mescidi, misafirhane olarak da işlev gördüğü gibi,⁵¹ olağanüstü bazı durumlarda ise şehir, Huddân Mahallesi veya burada bulunan mescid üzerinden yönetilmişti. İleride değinileceği üzere Hz. Ali'nin (35-40/656-661) halifeliği döneminde, Muâviye b. Ebû Süfyân Basra'yı ele geçirmesi için Abdullah b. Hadramî'yi (ö. 38/658) şehre göndermişti. Bunun üzerine Basra valisi Abdullah b. Abbâs'a vekalet eden Ziyâd b. Ebîh, şehir yönetiminin sembolü olan beytülmal ve minberi alarak şehri, Huddân mahallesinden veya burada bulunan mescitten yönetmişti.⁵²

Kabile mensupları; Halefân,⁵³ Tuleykân,⁵⁴ Mühellebân,⁵⁵ Yezîd,⁵⁶ Enesân⁵⁷ ve el-Hâtimiyye⁵⁸ gibi açtıkları kanallara ilaveten Benî Ali havuzunu da inşa ederek⁵⁹ şehirde tatlı suya erişim noktasında yaşanan sorunların çözümüne de katkı sunmuştur.

⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/4; Taberî, *Târîh*, 2/591; Ebû'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-harâc ve smaâtü'l-kitâbe*, thk. Muhammed Hüseyin Zebidî, (Bağdâd: Dârü'r-Reşid, 1981), 365.

⁴⁴ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 510. Benî Huddân (Heddân) kabilesinden Heddân b. Şems el-Ezdî'ye nisbet edilmiştir. Bkz: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/227.

⁴⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 4/346.

⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/179.

⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/20.

⁴⁸ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 510.

⁴⁹ Taberî, *Târîh*, 4/503.

⁵⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 8/305.

⁵¹ Hz. Âişe, Cemel vakası sırasında Basra'da Ezd kabilesine ait bu mescitte konaklamıştı. Bkz: Taberî, *Târîh*, 4/503.

⁵² Bkz: Belâzürî, *Ensâb*, 2/427; Taberî, *Târîh*, 5/110-111.

⁵³ Bu kanalı, Huzâa kabilesinden Abdullah b. Halef ikta arazisinde kazmıştır. Bkz: Belâzürî, *Fütûh*, 350.

⁵⁴ Bu kanal Huzâa kabilesinden İmrân b. Husayn'ın ailesine aittir. Bkz: Belâzürî, *Fütûh*, 350.

⁵⁵ Mühellebân kanalı Mühelleb b. Ebû Süfere'ye veya hanımına nisbet edilmiştir. Bkz: Belâzürî, *Fütûh*, 350.

⁵⁶ Yezîd b. Mühelleb'e nisbet edilen bu kanal, onun valiliği sırasında yapılmıştır. Bkz: Belâzürî, *Fütûh*, 354.

⁵⁷ Bu kanal, Enes b. Mâlik'e nisbet edilmiştir. Belâzürî, *Fütûh*, 351.

⁵⁸ Bu kanal, Hâtim b. Kabîsa b. el-Mühelleb'e aittir. Bkz: Belâzürî, *Fütûh*, 358.

⁵⁹ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 484-485.

3.2. Siyasi Faaliyetleri

Basra'ya yerleşen kabileler aynı zamanda câhiliye döneminde süregelen düşmanlık ve rekabeti de şehre taşımışlardı. Her kabilenin kendi mahallesini kurması bu rekabetin yansımalarındandı.⁶⁰ Özellikle Kuzeyli Mudar kabileleri ile Ezd kabilesinin de içerisinde yer aldığı Güneyli kabileler ciddi anlamda bir rekabet ve çekişme halindeydi. Şehirde bulunan Mudar kabilelerinin sayıca üstünlüğü⁶¹ şehirde zamanla çeşitli ittifakların kurulmasına sebep olmuştur. Ezd kabilesi, Rebâa kabile federasyonu ve Yemen kökenli diğer kabilelerle çeşitli anlaşmalar yaparak⁶² Mudar kabilelerinin gücünü kırmayı hedefledi. Bu amaçla da Ezd kabilesinin, politik gücü oluşturan aktörler ile uzlaşmacı bir tavır sergilediklerini ifade edebiliriz.

Hz. Ömer döneminde Basra valiliği yapan Abdurrahman b. Sehl,⁶³ yine bu dönemde şehrin kadılık görevini üstlenen Ka'b b. Sûr (ö.36/656)⁶⁴ ve Basra divânında kâtiplik yapan Abdullah b. Halef el-Huzâi'⁶⁵ ile yönetim kadrosunda yer almaya başlamışlardı. Bu görevlendirmeler aynı zamanda ilk dönemden itibaren kabile ile mevcut yönetim arasında kurulan iyi ilişkileri göstermektedir.

Kabile ile yönetim arasındaki yaşanan iyi ilişkilerin istisnalarından biri Cemel savaşıdır. 36/656 yılında gerçekleşen bu savaş sırasında kabilenin çoğunlukla mevcut yönetim yerine, Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) yanında yer aldığı görülmektedir.⁶⁶ Savaştan önce Hz. Aişe'nin misafir edilmesini üstlenen kabile mensupları⁶⁷ bu anlamda tavırlarını ortaya koymuşlardı. Basra valisi Osmân b. Huneyf'in (ö. 41/661 [?]) kendi kabilelerinden olması⁶⁸ bile savaştaki tutumlarını değiştirmemişti. Ezd kabilesi, liderleri Sabra b. Şeyman⁶⁹ ile Hz.

⁶⁰ Usluer, *Basra*, 45.

⁶¹ Taberî, *Târîh*, 5/516.

⁶² Halîfe, *Târîh*, 258-259; Taberî, *Târîh*, 5/516,518.

⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/409; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 7/220.

⁶⁴ Taberî, *Târîh*, 4/101, 241

⁶⁵ Taberî, *Târîh*, 6/179; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/225; Ebû'l-Fâdl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995/1415), 4/65.

⁶⁶ Halîfe, *Târîh*, 186.

⁶⁷ Taberî, *Târîh*, 4/503.

⁶⁸ Halîfe, *Târîh*, 181. Osmân b. Huneyf, Ezd kabilesinin Evs koluna mensuptu. Bkz: Kelbî, *Neseb*, 1/373.

⁶⁹ Sabra b. Şeyman'ın hayatına dair bkz: Bkz: Kelbî, *Neseb*, 2/500; Belâziürî, *Ensâb*, 2/239, 426; Halîfe, *Târîh*, 197; Taberî, *Târîh*, 5/110-111.

Aişe'nin safında yer alarak savaşmışlardı.⁷⁰ Kabilenin savaş sonunda büyük kayıplar verdiği rivayet edilmektedir.⁷¹

Bu kayıplara rağmen Muâviye'nin (41-60/661-680) 38/658 yılında Hz. Ali'nin kontrolünde olan Basra'yı ele geçirmesi için gönderdiği Abdullah b. el-Hadramî'ye karşı, şehrin valisi Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687-88) yerine bakan Ziyâd b. Ebîh'e (ö. 53/673) emân vererek⁷² Hz. Ali'ye destek oldukları görülmektedir. Kabilenin bu olayda Cemel savaşından farklı şekilde Hz. Ali saflarında yer almasının altında yatan sebepler arasında Abdullah b. el-Hadramî'ye destek veren Temîm kabilesi -ki kabilenin büyük bir kısmının bu olayda Abdullah b. el-Hadramî ile hareket ettiği söylenebilir-⁷³ ile yaşadıkları rekabet olduğunu ifade etmek mümkündür.

Raşid halifeler döneminde sonra 41/661 yılında İslâm dünyasının yönetimi Emevîler'e intikal etmiş ve Muâviye b. Ebû Süfyân başa geçmişti. Bu dönemde görevden alınan şehrin valisi Abdullah b. Âmir'in (ö. 59/679) yerine el-Hâris b. Abdullah el-Ezdî'nin kısa süreli de olsa valilik yapması yönetim ile olan ilişkilerin bu dönemde de olumlu yönde seyrettiğini göstermektedir. el-Hâris b. Abdullah el-Ezdî'den sonra vali olarak atanan Ziyâd b. Ebîh'in kabile ile olan ilişkisinin daha önce kendisine verilen emân nedeniyle iyi olduğu söylenebilir. Ziyâd'ın, İmrân b. Husayn'ı (ö. 52/672)⁷⁴ tekrardan Basra kadılığına,⁷⁵ Nâfi' b. Hâlid et-Tâhî'yi ise Herât'a vali olarak görevlendirmesini,⁷⁶ bu iyi ilişkiler çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Ayrıca Ziyâd b. Ebîh'in, oğlu Ubeydullah'a (ö. 67/686) zor durumda kaldığı zamanlarda Ezd kabilesine sığınmasına dair tavsiyede bulunması⁷⁷ kabile ile yönetim arasında kurulan ilişkinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir., Yezîd b. Muâviye (60-64/680-683) öldükten sonra zor durumda kalan şehrin valisi Ubeydullah'ın, babasının tavsiyesini dinleyerek Ezd kabilesi lideri

⁷⁰ Taberî, *Târîh*, 4/512.

⁷¹ Cemel savaşı sırasında Ezd kabilesinden ölenlere dair farklı rakamlar için bkz: Halife, *Târîh*, 186; Belâzürî, *Ensâb*, 2/239, 248, 264, 265; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Târîhü'l-Ya'kûbî*, (Beyrût: Dâru Sadr, t.y). 179; Taberî, *Târîh*, 4/544.

⁷² Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, thk. Abdunnaim Âmir, (Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1960), 282-283; Halife, *Târîh*, 196-197; Belâzürî, *Ensâb*, 2/426; Taberî, *Târîh*, 5/110.

⁷³ Halife, *Târîh*, 196-197; Belâzürî, *Ensâb*, 2/428.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/269.

⁷⁵ Belâzürî, *Ensâb*, 5/217; Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî', *Ahbârü'l-kudât*, thk. Abdulaziz Mustafa Merâğî, (Mısır: Mektebetü'l Ticaretü'l Kübra, 1947). 1/288.

⁷⁶ Belâzürî, *Fütûh*, 396.

⁷⁷ Taberî, *Târîh*, 5/509.

Mes'ûd b. Amr'a (ö. 64/684) sığınması⁷⁸ bu yüzden olsa gerektir. Ubeydullah b. Ziyâd'a verilen bu emân, aynı zamanda şehirde bulunan kabileler arasında yaşanacak çatışmanın da fitilini ateşlemiştir.

Yezîd b. Muâviye'nin 64/6383 yılında ölümünden sonra Basra'da yaşanan siyasi istikrarsızlık nedeniyle Vali Ubeydullah b. Ziyâd, şehri terk etmek zorunda kalmıştı. Bu süre zarfında kendi yerine Ezd kabilesi lideri Mes'ûd b. Amr'ı tayin etmişti. Mes'ûd b. Amr şehir halkından biat almaya başlayınca rekabet halinde oldukları kabileler bu duruma sert tepki göstermişti. Bu kaotik ortam Mes'ûd b. Amr'ın Basra mescidinde biat aldığı esnada öldürülmesi ile çatışmaya dönüşmüştü. Ezd kabilesi ve müttefikleri ile Temîm kabilesi öncülüğündeki Mudar kabileleri arasında kanlı çatışmalar yaşanmıştı. Kabileler arasında çatışmalar, liderlerinin ölümünden dolayı Ezd kabilesine teklif edilen diyetin kabul edilmesiyle sona ermişti.⁷⁹

Bu çatışma sürecinde Ezd kabilesi ve müttefikleri yenilmiş, Mudariler ise üstünlük sağlamıştı. Mudari kabilelerinin elde ettiği zafer rüzgârı, yaşanan çeşitli olaylar neticesinde tersine dönmüştür.⁸⁰ Öyleki kabileler arasında yaşanan çatışma şehirde bulunan Hâricîlerin güç elde etmesini sağlamıştır.⁸¹ Bu gücün farkına varan kabile liderleri Hâricîlerle olan mücadele için Ezd kabilesinin önemli şahsiyetlerinden olan Mühelleb b. Ebî Sufre'yi (ö. 83/703) seçmişti.⁸² Bu seçim aynı zamanda onu kabileler üstü bir konuma getirmişti.⁸³ Basra'nın Mühelleb b. Ebî Sufre ile özdeşleşmesi⁸⁴ bundan dolayı olsa gerektir. Onun bu konumu aynı zamanda Ezd kabilesinin şehirde daha fazla bir güç elde etmesini sağlamıştı.

Mühelleb b. Ebî Sufre, Hâricîlerle olan mücadelesini gerek Basra içinde gerek diğer şehirlerde başarıyla sürdürmüştür. Onun askeri alanda yapmış olduğu hizmetler devlet nezdinde karşılıksız kalmamış aile ve kabile mensupları devlet içinde çeşitli görevler almıştı. Kabile liderlerinden Ziyâd b. Amr'ın şehrin polis (şurta) teşkilatının başında görevlendirilmesi⁸⁵ ve Mühelleb b. Ebî Sufre'nin

⁷⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse: Hilafet ve Siyaset*, terc. Cemalettin Saylık, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017). 322.

⁷⁹ Kabileler arasında yaşanan çatışmalara dair geniş bilgi için bkz: Halîfe, *Târîh*, 258-259; Belâzürî, *Ensâb*, 5/397,398; Taberî, *Târîh*, 5/508-526; Ebû Zekeriyâ (Ebû Zekve) Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Mevsilî el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, thk. Mahmud Ahmed Abdullah, (Bejrût: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 2006), 1/105-106.

⁸⁰ Usluer, *Basra*, 57.

⁸¹ Halîfe, *Târîh*, 253; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 1/107; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/255-256

⁸² Taberî, *Târîh*, 5/616; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 1/107-108.

⁸³ Müberred, *el-Kâmil*, 2/225.

⁸⁴ İbn Kuteybe, *Maârif*, 399.

⁸⁵ Halîfe, *Târîh*, 308; Belâzürî, *Ensâb*, 1/500.

oğlu Yezîd'in çeşitli dönemlerde Irak ve Horasan valilikleri gibi devletin çeşitli kademelerinde görev yapmasını⁸⁶ bu minvalde değerlendirmek mümkündür.

Ezd kabilesinin Emevîler ile iyi olan ilişkileri 102/720 yılında gerçekleşen Yezîd b. Mühelleb isyanıyla⁸⁷ kötüleşti. Bastırılan bu isyandan sonra kabilenin Emevî karşıtı bir tutum geliştirdikleri görülmektedir.⁸⁸ . Abbâsîler adına Basra'yı ele geçirmek üzere gönderilen birliğin başında Yezîd b. Mühelleb'in torunlarından olan Süfyân b. Muâviye'nin yer alması⁸⁹ bu desteğin somutlaşmış haliydi. Süfyân b. Muâviye, Basra'da bulunan Ezd kabilesinin desteğini almasına rağmen yenilgiye uğradı. Ezd kabilesinin verdiği bu destek, mal ve mülklerinin yağmalanmasına sebep oldu. 132/750 yılında yönetimi ele geçiren Abbâsîlerin Basra'ya atadıkları ilk valiler arasında kabile mensuplarının da olması⁹⁰ bu desteğin yeni yönetim tarafından karşılıksız kalmadığını göstermektedir.⁹¹

3.3. Ticari Faaliyetler

Siyasi hayatta etkili olan kabilenin, şehrin ekonomik hayatına da katkılar sunduğunu söylemek mümkündür. Şehre yerleşen Ezd kabilesi mensuplarından bazıları fetih hareketlerine katılıp Sâsânî topraklarının alınmasında büyük yararlılıklar göstermişlerdi.⁹² Fetihlerin azalması sonucu askerlik vasfını yitiren kabile mensuplarının, şehirleşmenin getirdiği mesleki uzmanlaşma ihtiyacının farkına vararak alternatif iş arayışlarına girdiklerini ifade edebiliriz. Übülle limanından Çin'e kadar gemilerin gidip gelmesi⁹³ ve yaşanan su sıkıntısından dolayı açılan kanalların bazılarında küçük kayıkların hareket etmesi⁹⁴ nedeniyle Basra'da denizciliğe ihtiyaç duyulmaktaydı. Süleyman b. Abdülmelik'in (97-99/715-717) halifeliği sırasında Horasân valisi olan Basralı Kuteybe b. Müslim (ö.96/715), halifeye isyan etmeyi düşünmüş fakat diğer kabileler kendisini bu konuda desteklememişti. Bunun üzerine o, desteğini kendisinden esirgeyen kabile mensupların azarlayıp hakaret etmişti. Gemi iplerini at yularına tercih etmeleri nedeniyle Ezd kabilesini de hedef almıştı.⁹⁵ Bu rivayetten hareketle denizciliğe duyulan ihtiyacın farkına varan

⁸⁶ Halife, *Târîh*, 374, 383; İbn Kuteybe, *Maârif*, 364, 400; Taberî, *Târîh*, 6/523; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 1/159.

⁸⁷ İsyân dair bkz: Taberî, *Târîh*, 6/578-605.

⁸⁸ Usluer, *Basra*, 71.

⁸⁹ Taberî, *Târîh*, 7/419-420.

⁹⁰ Taberî, *Târîh*, 7/419, 420. Ümit Eskin, *Abbâsîler Döneminde Valilik (132-232/750-847)*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 57.

⁹¹ Usluer, *Basra*, 71.

⁹² Bölgenin fethedilmesinde rol alan Ezd kabilesi mensuplarına dair bkz: İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/34; Belâzürî, *Fütûh*, 369; İbn Kuteybe, *Maârif*, 568.

⁹³ Belâzürî, *Fütûh*, 333; Taberî, *Târîh*, 3/594.

⁹⁴ Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî, *Sûretü'l-arz*, (Leiden: E.J.Brill, 1938), 1/236

⁹⁵ Bkz: Belâzürî, *Fütûh*, 408; Taberî, *Târîh*, 6/510.

kabile mensuplarının bir kısmının zamanla gemicilik sektörüne yönelip burada hizmet vermeye başladıkları söylenebilir.

Belirtildiği üzere Ezd kabilesi, Mühelleb b. Ebî Sufre üzerinden bir dönem şehirde hâkim konuma gelmişti. Bu pozisyon aynı zamanda maddi olarak güçlü olmayı da gerektirmekteydi. Mühelleb b. Ebû Sufre, Hâricîlerle savaşmak kendisine teklif geldiği zaman bunun karşılığında mal talebinde bulunmuştu.⁹⁶ Talep ettiği malın, bu gücün ekonomik alt yapısını oluşturduğu ifade edilebilir. Irak valiliği döneminde Yezîd b. Mühelleb'e tahsis edilen verimli Betâih (bataklık) bölgesinde bulunan bir kısım arazide⁹⁷ yapılan tarımın da Mühelleb ailesini zenginleştirdiğini ifade etmek mümkündür. Zenginleşen Mühelleb ailesinin siyasi ve sosyal pozisyonlarını devam ettirme noktasında kabilenin diğer üyelerine duydukları ihtiyaç nedeniyle, elde ettikleri servetin bir kısmını dağıttığını ifade edebiliriz. Bunlarla birlikte kabile mensuplarının bir dönem devleti yönetmenin getirdiği avantajlardan da ayrıca yararlandıklarını söylemek mümkündür. Gerek denizcilik gerekse de diğer faaliyetler sayesinde kabile mensuplarının bir kısmının zenginleştiği görülmektedir.

Kabile mensuplarının Benî Halef Kasrı,⁹⁸ Enes b. Mâlik Kasrı⁹⁹ Atiyye Sarayı¹⁰⁰ ve Ebû Recâ Köşkü¹⁰¹ gibi bazı yapıları kuruluş döneminin mütevazı ruhuna aykırı olarak inşa ettikleri görülmektedir. Bununla beraber Basra'da bulunan evlerden bahsedilirken ilk akla gelenlerden bir tanesinin Mühelleb ailesine ait olması¹⁰² kabile mensuplarının bazılarının ulaştığı zenginliğe işaret etmektedir.

3.4. İlmi Faaliyetler

Hz. Ömer, şehrin kuruluşuna müteakip sahâbîden bazısını Basra'ya göndermişti. Bu dönemde şehrin valisi olarak görevlendirilen Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), kabile mensuplarından Berâ b. Mâlik (ö. 20/641), İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Avf b. Vehb b. el-Huzâî, Hişâm b. Âmir, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), ve Ebû Nuceyd el-Huzâî' gibi zatlara kendisiyle beraber Basra'ya

⁹⁶ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/211.

⁹⁷ Belâzürî, *Fütûh*, 358. Bu bataklık alan, su çekildiği zaman ziraat arazisi olarak kullanılmaktadır. Bkz: Sâlih b. Ahmed b. Alî Bek b. Muhammed Bek b. Osman el-Alî el-Abdelî, "Hitatü'l-Basra", *Mecelletü'l-Sûmer*/1952: 8/72-83.

⁹⁸ Bu kasr, Ezd kabilesinin Huzâa kolundan Ali b. Talhatü'l-Talha b. Abdullah b. Halef'e aittir. Bkz: el-Bekrî, *Mu'cem*, 2/508.

⁹⁹ Hz. Muhammed'in hizmet etmiş olan Enes b. Mâlik'e ait olan bu kasr, Basra'nın Zâviye bölgesinde yer almaktadır. Bkz: Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhîz el-Kinânî, *el-Bursân, ve'l-urcân, ve'l-umyân ve'l hûlân*, (Beyrût: Darü'l-Cîl, 1410), 127; Belâzürî, *Fütûh*, 345.

¹⁰⁰ Bu saray, Atiyye el-Ensârî'ye nisbet edilmiştir. Bkz: Belâzürî, *Fütûh*, 346.

¹⁰¹ Bu köşk, Abdülmelik b. Abdullah el-Avezî'ye aittir. Bkz: Halîfe, *Târîh*, 278.

¹⁰² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî, *Kitâbü'l-büldân*, thk. Yûsuf Hadi, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1996), 233.

getirmişti.¹⁰³ Ebû Mûsâ ile birlikte gelenlerin tamamı Ezd kabilesine mensuptu ve bunlardan bazısı şehrin ilim hayatında önemli rol oynayacaklardı.

Bu zatlar arasında bulunan İmrân b. Husayn'ın Basra'ya gelme amaçlarından biri halka fıkıh öğretmektir.¹⁰⁴ Bununla birlikte Basra mescidinde kurduğu ders halkası ile insanlara hadis rivayet etmiştir.¹⁰⁵ Şehre yerleşen kabileye mensup sahâbî arasında en çok hadis rivayetinde bulunan Enes b. Mâlik de¹⁰⁶ yer almaktaydı. Hadis rivayetlerinin güvenilirliği konusunda kendisine danışılan Enes b. Mâlik,¹⁰⁷ bu konuda otorite sayılmaktaydı. Zikredilen kabile mensuplarının çabasıyla şehrin ilim hayatına dair ilk temeller atılmıştı. Bununla birlikte zamanla şehre yerleşen birçok kabile mensubu da ilmi faaliyette bulunarak buna katkıda bulunmuştur. Bu noktada şehrin ilmi hayatına katkıda bulunan zatlar aşağıda ele alınmıştır.

3.4.1. Kadılar ve Fakihler

Kâ'b b. Sûr (ö. 36/656): Câhiliye döneminde Hristiyan olan Kâ'b, Hz. Âişe ile beraber Cemel savaşına katılmıştı. Bu esnada eline aldığı mushafı iki taraf arasındaki savaşı bitirmeye yönelik teşebbüsleri sırasında atılan bir okla öldürülmüştür. Bu zat, Hz. Ömer döneminde Basra kadısı olarak görev yapmıştır.¹⁰⁸

İmrân b. Husayn: Künyesi Ebû Nuceyd olup, Huzâa kabilesine mensuptur. Hayber Gazvesi'nin gerçekleştiği 7/628 yılında Müslüman olduğu aktarılmaktadır. Hz. Ömer tarafından halka fıkıh öğretmesi için Basra'ya gönderilmiştir. Emevîler döneminde bir müddet şehrin kadılığını yapmıştır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Osmân (23-35/644-656) ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) gibi zatlardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Bununla birlikte kendisinden Safvân b. Muhriz, (ö.74/693?), Hasanü'l-Basrî (ö. 110/728), Mutarrif b. Abdullah (ö. 95/713-14) ve Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) hadis rivayet etmiştir. Basra'ya yerleşen İmrân b. Husayn'ın 52/672 veya 53/673 yılında vefat ettiği de rivayet edilmiştir¹⁰⁹

¹⁰³ Belâzürî, *Ensâb*, 1/491; Dîneverî, *Ahbârü't-tvâil*, 118; Taberî, *Târîh*, 4/71. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/363; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/148.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabâkat*, 7/7.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *Tabâkat*, 7/7.

¹⁰⁶ Ebû'l-Fâdl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *Şerhu Elfiyeti'l-İrâkî*, thk. Abdüllatif Hemim, Mahir Yasin Fahl, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2002/1423), 2/131;

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/92.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabâkat*, 7/63-64; Halîfe, *Tabâkat*, 344; İbn Kuteybe, *Maârif*, 430; Belâzürî, *Ensâb*, 2/238; Dîneverî, *Ahbâr*, 149.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabâkat*, 7/6-8; Belâzürî, *Ensâb*, 5/217; Halîfe, *Tabâkat*, 317; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdü'l-Muîd Hân, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, t.y.), 6/408-409; İbn Kuteybe, *Maârif*, 309; Vekî,

Cabîr b. Zeyd: (ö.93/711?): Künyesi Ebü-ş-Şa'sâ' olup adı Câbir b. Zeyd b. Yehmed'dir. Umân'da 18/639 yılında doğduktan sonra Basra şehrine yerleşmiştir. Şehirde kadılık görevini yapanlar arasında yer almıştır. İbâdiyye'nin önemli alimleri arasında olduğu da rivayet edilen bu zat birçok sahâbeyi görmüştür. İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ve İbn Ömer'den (ö. 73/693) hadis rivayet ettiği aktarılan bu zattan; Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Mâlik b. Dinâr (ö. 131/748'den önce) ve Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) hadis rivayet etmiştir. Fakih olan Câbir'in fıkha dair yazmış olduğu kitaplarının olduğu da aktarılmıştır. Vefatı hakkında farklı tarihler zikredilmektedir.¹¹⁰

Nadr b. Enes b. Mâlik (ö.101-1109): Enes b. Mâlik'in oğlu olan Nadr, Emevîler döneminin kudretli valilerinden Haccâc b. Yusûf (ö. 95/714) döneminde Basra kadılığı yapmıştır. Babası ile birlikte İbn Abbâs, Beşir b. Nehîk (ö.91-100/709-718) ve Zeyd b. Erkam'dan (ö. 68/688) hadis rivayet eden bu zattan, Katâde b. Diâme, Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759), Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Senâ b. Kuteybe ve Harb b. Meymûn rivayet etmiştir.¹¹¹

Mûsâ b. Enes b. Mâlik (ö.111-120/729-737): Enes b. Mâlik'in diğer oğlu olup, kardeşi kadılıktan azledildikten sonra bu göreve getirilmiştir. Babasından hadis rivayet ettiği gibi, kendisinden de Mekhûl (ö. 112/730), Humeyd et-Tavîl, İbn Avn (ö. 151/768), Ubeydullah b. Muhriz ve Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) rivayet etmiştir.¹¹²

Ahbârü'l-kudât, 1/291; Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Meşâhîru 'ulemâ 'l-emsâr*, thk. Merzûk Alî İbrahim, (Mensure: Dâru'l-Vefâ et-Tabâatu ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1991/1411), 66; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Hilyetü'l-evliyâ'*, (Mısır: Matbaatü's-Saade, 1974/1394), 2/160, 216, 247, 282, 355, 4/216-219; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/269; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998/1419). 1/26-27; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/584-586.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/133-136; Halife, *Tabakât*, 361; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 2/204, 3/79; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 144; Ebû'l-Fâdl Ebû'l-Kâsım Muhammed b. İbrâhîm el-Berrâdî, *Kitâbu'l-Cevâhiri'l-fî-İtmâmi mâ Ahlâ bilîhî Kitâbu't-Tabakât*, tsh. Ahmed b. Se'ud es-Seyâbi, (London: Dâru'l-Hikme, t.y.), 170,173; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân et-Temicârî ed-Dercînî, *Tabakâti'l-meşâih bi'l-Magrib*, thk. İbrâhîm Tallay, (Umân: Mektebetü'z-Dâmirî, 2016), 2/248; Ebû'l-Abbâs Bedrüddîn Ahmed b. Saîd b. Abdilvâhid eş-Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, thk. Muhammed Hasan, (Beyrût: Dâru'l-Medari'l-İslâmî, 2009). 1/182-184,188; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/95-95; Zehebî, *Huffâz*, 1/57-58; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf, (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 2/1068; Amr Halife Nami, *Dirasat anî'l-İbaziyye*, terc. Mihail Huri, (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001),78-79.

¹¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/142; Halife, *Tabakât*, 360; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 8/87; İbn Hibbân, *es-Sikat*, 5/474; Vekî, *Ahbârü'l-kudât*, 13/03; Zehebî, *Târîh*, 3/173.

¹¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/143; Halife, *Tabakât*, 360; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 7/279; Vekî, *Ahbârü'l-kudât*, 1/303; İbn Hibbân *es-Sikat*, 5/401; Zehebî, *Târîh*, 3/325.

Sümâme b. Abdillâh b. Enes b. Mâlik (ö. 111-120/729-737): Enes b. Mâlik'in torunlarından. 105/724 yılında Irak valiliğine atanıp, 120/738 yılında görevden alınan Hâlid b. Abdullah'ın (ö. 126/743) valiliği döneminde kadılık yapmıştır. Bu zat, dedesi ve Berâ b. Âzib'ten (ö. 71/690 [?]) hadis rivayet etiği gibi kendisinden de Ebû Avn, Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Azre b. Sâbit, Muâvîye b. Abdülkerim, Ebû Avâne, Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ve Abdullah b. Müsennâ rivayet etmiştir¹¹³

Abdullah b. Yezîd el-Eslemî: Bu zat, Yûsuf b. Ömer'in (ö. 127/744) Irak valiliği sırasında kadılık yapmıştır. ¹¹⁴

Abdullah b. Rebâh el-Ensârî, (ö.91-100/709-718?): Künyesi Ebâ Abdullah olup, hadiste sika olan bu zat, şehrin fakihleri arasında yer almaktadır. Übey b. Kâ'b (ö. 33/654?), Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53?), İmrân b. Husayn ve Ammâr b. Yâsir'den (ö. 37/657) hadis rivayet eden bu zattan, Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744), Ebî İmrân el-Cevnî, Katâde b. Diâme ve Halid el-Hazzâ (ö.141/758) rivayet etmiştir.¹¹⁵

Ebû Kılâbe el-Cermî (ö.104/722): İsmi Abdullah b. Zeyd, olup çokça hadis rivayetinde bulunduğu gibi, kendisinden de çokça rivayette bulunulan sika bir râvîdir. Şehrin fakihleri arasında yer alıp, Hz. Âişe, İbn Ömer, Amr b. Seleme, Semüre b. Cündeb (ö. 60/680), Nu'mân b. Beşîr (ö. 64/684), Sabîb b. Dahhâk, Enes b. Mâlik, Enes b. b. Mâlik el-Kâ'bî, Ebî İdrîs el-Havlânî (ö. 80/699), Zehdem el-Cermî, Hâlid b. Lâclâc Ebî Esmâ Rihabbî, Abdullah b. Yezîd, Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 83/702), Kabîsa b. Züeyb (ö. 86/705 [?]), Kabîsa b. Muhârik, Ebî Müleyh el-Hüzelî (ö.108/726), Ebî Eş'as es-San'ânî, Mâlik b. Hüveyris ve Amr b. Selime gibi zatlardan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden ise Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, , Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747), Hâlid el-Hazzâ, Humeyd et-Tavil, Âsım el-Ahval, Davud b. Ebî Hind ve Hassân b. Atiyye (ö. 130/748?) hadis rivayetinde bulunmuştur. ¹¹⁶

Cerîr b. Hâzim (ö.170/786): Adı Cerîr b. Hâzim b. Zeyd el-Cehdâmi olup künyesi Ebû'n-Nadr olan bu zat, 85/704 veya 88/706 yılında doğmuş olup, 170/786 yılında hac dönüşü vefat etmiş ve Basra'da defnolunmuştur. Fakih ve hâfız olan Cerîr'in muttaki bir zat olduğu belirtilmiştir. Amcası Cerîr b. Zeyd

¹¹³ Halîfe, *Tabakât*, 367; Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 6/455; Taberî, *Târîh*, 7/39,66; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/175, Zehebî, *Târîh*, 3/216. Abdülkerim Özeydın, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/281-282.

¹¹⁴ Vekî', *Ahbârü'l- Kudât*, 2/41.

¹¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/159; Halîfe, *Tabakât*, 343; Zehebî, *Târîh*, 2/1122

¹¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/136-138; Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 5/92; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 145; İbn Hibbân, *es-Sikât*, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât* thk. Muhammed Abdulmuîd Hân, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye,1393/1973). 5/2; İbn Hazm, *Cemhere*, 451; Zehebî, *Târîh*, 3/193.

ile birlikte, Ebî Recâ el-Utâridî, Hasanü'l-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, İbn Ebî Müleyke, Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Humejd b. Hilâl, Eyyûb es-Sahtiyânî ve Katâde b. Diâme gibi zatlardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Bununla birlikte oğlu Vehb b. Cerîr ile Hüseyin b. Muhammed ve Âsım b. Ali gibi raviler ise kendisinden hadis rivayet etmiştir.¹¹⁷

3.4.2. Hadis Ravileri

Hişâm b. Âmir (ö.51-60/671-679): Enes b. Mâlik'in amcası olup, sahâbî olan bu zat Hz. Muhammed'den hadis rivayet ettiği gibi, kendisinden Sa'd b. Hişâm, Muâze el-Adeviyye (ö. 83/702), Ebû Dihmâ el-Adevî, Ebû Katâde el-Adevî, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 ?), Hasanü'l-Basrî ve Humejd b. Hilâl gibi zatlar rivayet etmiştir. Hişâm'ın Basra'da vefat ettiği belirtilmiştir.¹¹⁸

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-712): Hazreç'in Benî Neccâr kolundan olan Enes b. Mâlik, Hz. Muhammed'e dokuz veya on yıl boyunca hizmet etmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra Basra'ya yerleşip, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yle birlikte Tüster şehrinin fethine katılmıştır. Basra'da kabileler arasında çatışma yaşandıktan sonraki dönemde oluşan yönetim boşluğu sırasında Abdullah Zübeyr'in (ö. 73/692) isteğiyle kırk gün boyunca Basra halkına namaz kıldırılmıştır. 75/694 yılında gerçekleşen Abdullah b. Cârûd isyanına katılıp, öldürülen oğlu Abdullah yüzünden, Haccâc tarafından zulme uğramıştır. Bu durum Abdülmelik b. Mervân'a (ö. 86/705) bildirince, Haccâc ona ilişmemiştir. 99 veya 107 yaşına kadar yaşamış olduğu ifade edilen Enes, Basra'da vefat etmiş en son sahâbîdir. Hz. Muhammed'den ve birçok sahâbîden hadis rivayet eden Enes, zikredildiği üzere en çok hadis aktaran sahâbî arasında yer almaktadır.¹¹⁹

Ebû Zeyd el-Â'rec: İsmi, Amr b. Ahtab b. Rifâ'a olan bu zattan, oğlu Beşir ve başkalarının hadis rivayet ettiği belirtilmiştir.¹²⁰

Mâlik b. Sa'sa'a: Kendisinden Enes b. Mâlik hadis rivayet etmiştir.¹²¹

¹¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/205; Halife, *Tabakât*, 384; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 2/213; İbn Kuteybe, *Maârif*, 108, 502; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 250; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/144-145; Zehebî, *Târîh*, 4/320.

¹¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/19-20; Halife, *Tabakât*, 317; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 8/191; Belâzürî, *Ensâb*, 1/336; Taberî, *Târîh*, 4/71; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 147; Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 2/254; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/377; Zehebî, *Târîh*, 2/550; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/425.

¹¹⁹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhîz el-Kinânî, *Kitâbü'l-Hayevân*, (Beyrût: Dâru'l-Kitabü'l-İlmiyye, 1424), 7/483; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/12-19; Belâzürî, *Ensâb*, 1/ 333, 506; Halife, *Tabakât*, 159-160, 316; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 2/27; İbn Kuteybe, *Maârif*, 308-309; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/4; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 65; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, 232; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 4/356; 347-349; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/294; Zehebî, *Huffâz*, 1/37-39; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/276.

¹²⁰ Halife, *Tabakât*, 175; 317; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/124; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/493.

¹²¹ Halife, *Tabakât*, 317; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 7/300; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 1/99; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 51; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/25; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/539.

Ümeyye b. Maşî el-Huzâî: Künyesi Ebâ Abdullah olan bu sahâbî zattan, Müsennâ b. Abdurrahman hadis rivayet etmiştir.¹²²

Amr b. Ahtab el-Ensârî (ö.51-60/671-679): Künyesi Ebû Zeyd olup, Enes b. Sîrîn, Ebû Halîl, Temim b. Huveys, Ebî Nehîk el-Ezdî, Hasanü'l-Basrî ve Albâ' b. Ahmer kendisinden hadis rivayet etmiştir.¹²³

Ukbe b. Suhbân er-Râsibî (ö.71-80/690-699): Ezd kabilesinin eşraflarından biri olup hadiste sika olduğu ifade edilmiştir. Hz. Aişe, Hz. Osman, İyâd b. Himâr (ö.51-60/ 671-679, Abdullah b. Mugaffel'den (ö. 59/679) hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Salt b. Dinâr, Katâde b. Diâme ve Ali b. Zeyd b. Cüd'an rivayet etmiştir. Bu zatın, Haccâc b. Yûsuf'un Irak valiliğinin ilk yıllarında vefat ettiği belirtilmiştir.¹²⁴

Ebû Lebîd (ö.71-80/690-699): İsmi Limâze b. Zebbâr el-Ezdî olup, hadiste sika sayılan zattır. Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Mûsa el-Eş'arî ve Abdurrahman b. Semüre'den (ö. 50/670) hadis rivayet ettiği gibi, kendisinden de Rebî' b. Süleym, Zübeyr b. Hirrît, Ya'lâ b. Hakîm, Mutarrif b. Humrân ve Tâlib b. es-Sümeydi' rivayet etmiştir.¹²⁵

Ebû Eyyûb el-Ezdî (ö.81/700): İsmi Yahyâ b. Mâlik olup, sika ve güvenilir olan bu zat, Hz. Muhammed'in eşi Ümmü'l-Mü'minin Cüveyriye (ö. 56/676), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), İbn Ömer, İbn Abbâs, Semüre b. Cündeb, Abdullah b. Amr b. As (ö. 65/684-85) gibi ravilerden hadis rivayet ettiği gibi kendisinden de Ebû İmrân el-Cevnî, Sâbit el-Bünânî ve Katâde b. Diâme rivayet etmiştir.¹²⁶

Abdullah b. Gâlib (ö.83/702): Ezd kabilesinin Huddân koluna mensuptur. Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94) hadis rivayetinde bulunduğu gibi, kendisinden de Atâ es-Sülemî, Avn b. Ebî Şeddâd, Ebû Müslime Saîd b. Yezîd, Katâde b. Diâme, Kâsım b. Fadl el-Huddânî, Sadaka b. Mûsâ ve Mâlik b. Dînâr rivayet etmiştir.¹²⁷

¹²² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/9; Halife, *Tabakât*, 318; Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 2/6,7; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/15; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/284; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/269.

¹²³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/20; Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 6/309; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/275; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 70; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/177; Zehebî, *Târîh*, 2/556.

¹²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/107; Halife, *Tabakât*, 352; Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 6/431; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/225; Zehebî, *Târîh*, 2/863.

¹²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/159-160; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/345; Zehebî, *Târîh*, 2/879

¹²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/168; Halife, *Tabakât*, 351; Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 9/85; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/529; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7 29; Zehebî, *Târîh*, 2/1020.

¹²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/168; Halife, *Tabakât*, 351; Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 5/166; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 146; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/20; Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/258; Zehebî, *Târîh*, 2/960; İbn Hacer, *Tehzîb*,

Mühelleb b. Ebû Sufre (ö. 82/702): Semüre b. Cündeb, İbn Ömer ve Abdullah b. Amr'dan hadis rivayetinde bulunduğu gibi, kendisinden de Semmâk b. Harb, Ebû İshâk es-Sebî' ve Ömer b. Seyf rivayet etmiştir¹²⁸

Ebû Cevzâ' er-Rebî' (ö.82-83/701-702): İsmi Evs b. Hâlid veya Evs b. Abdullah olup, İbn Abbâs'tan on iki yıl boyunca ilmi olarak istifade etmiştir. Abdullah b. Amr, İbn Abbâs ve Hz. Âişe gibi ravilerden hadis rivayet eden bu zattan, Ebû Eşheb el-Utâridî, Amr b. Mâlik en-Nekrî ve Büdeyl b. Meysere rivayet etmiştir¹²⁹

Ukbe b. Abdülgâfir (ö.83/702): Ezd kabilesinin Benî Avz koluna mensup olup, künyesi Ebû Nehâr'dır. Abdullah b. Mugaffel ve Ebû Saîd el-Hudrî'den hadis rivayetinde bulunan bu zattan, Süleyman et-Teymî(ö. 143/760), Yahyâ b. Ebî Kesîr, İbn Avn, Katâde b. Diâme rivayet etmiştir. Bu zat, 83/702 yılında gerçekleşen İbnü'l-Eş'as isyanı sırasında öldürülmüştür.¹³⁰

Abdullah b. Hâris (ö.91-100/709-718): Ensâr'dan olup, lakabı Ebû Velîd'tir. Hz. Âişe, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre'den hadis rivayetinde bulunan bu zattan, oğlu Yusuf ile birlikte Eyyûb es-Sahtiyânî, Âsım el-Ahval ve Hâlid el-Hazzâ gibi raviler hadis rivayet etmiştir.¹³¹

Ebû Şeyh el-Hunâî (101/719): İsmi Hayvân b. Hâlid olup, hadiste sika bir râvidir. Kardeşi ile birlikte İbn Ömer ve Muâvîye'den hadis rivayet eden bu zattan, Katâde b. Diâme, Mutarrif el-Varrâk, Yahyâ b. Ebî Kesîr ve Beyhes b. Fehdân rivayet etmiştir.¹³²

Ebû'l-Hilâl el-Atekî: İsmi Zürâre b. Rebî' olan bu zat, Hz. Osmân'dan hadis rivayet etmiştir.¹³³

Hilâl b. Ebû Hilâl el-Atekî: Babasından hadis rivayet eden bu zattan, Katâde b. Diâme rivayet etmiştir.¹³⁴

Sa'b b. Zeyd: Ubeydullah b. Ziyâd'tan hadis rivayetinde bulunan bu zattan, amcası Cerîr b. Hazm ile Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) rivayet etmiştir.¹³⁵

¹²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/93; Halîfe, *Tabakât*, 344; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 6/161; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/451; Zehebî, *Târîh*, 2/1010.

¹²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/166-167; Halîfe, *Tabakât*, 352; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 2/16; İbn Kuteybe, *Maârif*, 469; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 149; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/42; Zehebî, *Târîh*, 2/1024.

¹³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/168; Halîfe, *Tabakât*, 352, Belâzürî, *Ensâb*, 7/326-327; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 6/432; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 149; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/224; Zehebî, *Târîh*, 2/980.

¹³¹ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 5/64; İbn Hibbân, *es-Sikat*, 5/26; Zehebî, *Târîh*, 2/1122.

¹³² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/113; Halîfe, *Tabakât*, 353,361; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 3/130; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/192; Zehebî, *Târîh*, 3/191.

¹³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/109; Halîfe, *Tabakât*, 344; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 3/285.

¹³⁴ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 3/120.

¹³⁵ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 4/323; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/476.

Ebû'l-Celd el-Cevnî: Ezd kabilesinin Cevn koluna mensup olup, adı Ceylân b. Ferve'dir. Hadis konusunda sika olduğu ifade edilen bu zattan Ebû İmrân el-Cevnî rivayet etmiştir. Kutsal kitapları okumayı da bilen bu zatın, Kur'ân'ı-Kerim'i bir haftada Tevrat'ı ise altı günde okuduğu rivayet edilmiştir.¹³⁶

Muhammed b. Vâsî' (ö. 120-123/738-741): Abid ve zahit olup, Enes b. Mâlik, Mutarrif eş-Şihhîr(ö.87-88/705-706), Ubeyd b. Umeyr el-Mekkî, Abdullah b. Sâmit, Hasanü'l-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Sâlih b. Abdullah, Ebî Sâlih es-Semmân, Saîd b. Cübeyr, Muâvîye el-Mehrî, Saîd b. Ebî'l-Hasan, Safvân b. Muhriz ve Abd el-Meteâl gibi kişilerden hadis rivayetinde bulunduğu gibi kendisinden de Hişâm b. Hassân, Ezher b. Sinân, Hammâd b. Seleme, İsmail b. Müslim el-Abdî, Sevrî, Ma'mer b. Râşid ve Hammâd b. Zeyd gibi raviler rivayet etmiştir. Horasân bölgesi fetihlerine katılan bu zatın, 74 yaşında iken vefat ettiği belirtilmektedir.¹³⁷

Mâlik b. Numeyr: Künyesi Ebû Nuaym olup Huzâa kabilesindedir. Babasından hadis rivayet ettiği gibi kendisinden İsam b. Kudâme rivayet etmiştir.¹³⁸

Saîd b. Zeyd b. Seleme (ö.131-140/748-757): Enes b. Mâlik, İkrime (ö. 105/723), Hasanü'l-Basrî, Mutarrif eş-Şihhîr, Yezîd eş-Şihhîr, Abdülaziz b. Useyd, Ebî Kilâbe el-Cermî ve Ebû Nadre'den (ö. 108/726) hadis rivayet eden bu zattan, Şu'be b. Haccâc, İbn Uleyye, Bir b. Mufaddal, Gassân b. Mudar ve Hammâd b. Zeyd rivayet etmiştir.¹³⁹

Ebû Vâzî' er-Râsibî (ö.121-130/738-747): İsmi Cabîr b. Amr olan bu zat, Ebû Berze el-Eslemî (ö. 65/685?) ve Abdullah b. Mugaffel'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden ise Ebân b. Sam'a, Şeddâd b. Saîd, Mehdî b. Meymûn, Ebû Hilâl Muhammed b. Süleym ve Ebû Bekr b. Şuayb b. Hebcâb'tan rivayet etmiştir¹⁴⁰

Gaylân b. Cerîr el-Atekî, (ö.126-127/744-745): Sika olduğu belirtilen Gaylân, Enes b. Mâlik, Ebû Bürde (ö. 104/722), Abdullah b. Ma'bed ez-Zemânî, ve Ziyâd b. Riyâh gibi zatlardan hadis rivayet ettiği gibi, kendisinden de, Şu'be b. Haccâc,

¹³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/165-166; Halîfe, *Tabakât*, 352; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 2/251; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/119.

¹³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/179-180; Halîfe, *Târîh*, 378; Halîfe, *Tabakât*, 368; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 1/255-256, 372, 6/135; İbn Kuteybe, *Maârif*, 477; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 238; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/275; Zehebî, *Târîh*, 3/526; Ethem Cebecioğlu, "Muhammed b. Vâsî'," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/585.

¹³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/44; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 7/308; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/386; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/47; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/254

¹³⁹ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 3/520; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 155; İbn Hibbân, *es-Sikat*, 4/280 Zehebî, *Târîh*, 3/664; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/100.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/176; Halîfe, *Tabakât*, 361; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 2/209; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/103; Zehebî, *Târîh*, 3/579.

Eyyûb es-Sahtiyânî, Cerîr b. Hazim, Hammâd b. Zeyd ve Mehdî b. Meymûn rivayet etmiştir.¹⁴¹

Bişr b. Harb (ö.127/744): Ezd Kabilesinin en-Nedebî kolundan olup, Ebû Amr en-Nedebî diye de bilinmektedir. Hadis rivayetinde zayıf sayıldığı belirtilmiştir. Ebû Hureyre, Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692), Semüre b. Cündeb ve İbn Ömer gibi zatlardan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden ise Şu'be b. Haccâc, Ebû Avâne, Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd rivayet etmiştir. Yûsuf b. Ömer'in Irak valiliği yaptığı dönemde vefat etmiştir.¹⁴²

Nüceyd b. İmrân b. Husayn: Babası İmrân b. Husayn'dan hadis rivayetinde bulunduğu gibi, kendisinden oğulları Ubeydullah b. Nüceyd ve Muhammed b. Nüceyd rivayet etmiştir.¹⁴³

Fedâle b. Umeyr ez-Zehrânî: Bu zat, Muğîre b. Şu'be b. Haccâc'dan hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁴⁴

Zehdem b. Muderreb el-Cermî: Ebû Mûsa el- Eş'ârî, İbn Abbâs ve İmrân b. Husayn'dan hadis rivayet eden bu zattan, Kâsım b. Âsım, Ebû Kilâbe, Matar el-Verrâk, Ebû Hamza ve Katâde b. Diâme rivayet etmiştir.¹⁴⁵

Ebû Mühelleb el-Cermî: Hz. Ömer, Hz. Osmân İmrân b. Husayn, Temim ed-Dârî (ö. 40/661) ve Ebî Mes'ûd el-Bedrî'den hadis rivayetinde bulunduğu gibi kendisinden Hasanü'l-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Ebû Kilâbe ve Avf el-Ârabi rivayet etmiştir.¹⁴⁶

Şeddâd b. Saîd er-Râsibî: Künyesi Ebû Talha olan bu zat, Ebû Vazi', Katâde b. Diâme, Muâviye b. Kurre(ö.113/731), Saîd el-Cerîrî, Gaylân b. Cerîr'den hadis rivayet ettiği gibi, kendisinden Zeyd b. Habbâb, İbn Mübârek İbn Üleyye ve Hayyî b. Umâre gibi raviler rivayet etmiştir.¹⁴⁷

Mühelled b. Hâzım: Atâ'dan hadis rivayet eden bu zattan Vehb b. Cerîr rivayet etmiştir.¹⁴⁸

¹⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/178; Halîfe, *Tabakât*, 368; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 7/101; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/291; Zehebî, *Târîh*, 3/479.

¹⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/174-175; Halîfe, *Tabakât*, 368; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 2/71; Zehebî, *Târîh*, 3/378; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 446.

¹⁴³ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 8/133; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/485.

¹⁴⁴ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 7/124; Halîfe, *Tabakât*, 344.

¹⁴⁵ Halîfe, *Tabakât*, 345; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 3/448; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/269; Zehebî, *Târîh*, 2/1096.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/90; Halîfe, *Tabakât*, 345; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 5/325; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/414; Zehebî, *Târîh*, 2/1209; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/330.

¹⁴⁷ Halîfe, *Tabakât*, 361; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 4/227; İbn Hibbân *es-Sikât*, 8/310; Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 3/100; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/316.

¹⁴⁸ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 7/437; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/505.

3.4.3. Nahiv ve Dil Alimleri

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791): Ezd kabilesinin Ferâhîdî koluna mensup olduğu ifade edilen Halîl b. Ahmed'in 100/718 yılında Umân'da dünyaya geldiği ve sonrasında Basra'ya yerleştiği rivayet edilmiştir. Halîl, nahiv ve aruz ilmini belli bir sisteme oturtmuştur. Aynı zamanda Arap musikisi alanında çalışmaları olan bu zattan, Hârûn b. Mûsâ (ö. 170/786 civarı), Sîbeveyhi (ö. 180/796), Asmaî (ö. 216/831) ve Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820) gibi meşhur dilciler ders almıştır. Eyyûb es-Sahtiyânî, Âsım el-Ahvâl, Avvâm b. Hûşeb, Gâlib el-Kattân'dan hadis rivayet ettiği gibi, kendisinden Hammâd b. Zeyd, Nadr b. Şümeyl, Abdullah b. Muhammed el-Cu'fî ve Ali b. Nasr gibi zatlar rivayette bulunmuşlardır. Kitâbü'l-Ayn adında nahve dair kitâbı ile Kitâbü'n-Nukat ve'ş-Şekl adında kitabı olduğu ifade edilen bu zatın, 175/791 yılında Basra'da vefat ettiği rivayet edilmiştir.¹⁴⁹

3.4.4. Şairler

Ezd kabilesi Basra'da birçok ilim insanı yetiştirmesine rağmen çok az şair yetiştirmiştir. Bu anlamda Muhakebe b. Nu'mân el-Atekî el-Ezdî,¹⁵⁰ kabilenin incelenen dönemde tespit edilebilen şairleri arasında yer almaktadır.

Yukarıda zikredilen Ezd kabilesine mensup şahsiyetler, Müslümanların yeni kurduğu bir şehir olan Basra'da zamanla farklı alanlarda oluşan ilmi geleneğin sistematik hale gelmesinde katkıda bulunmuşlardır. Kabileye ait Huddân mahallesinde ilimle uğraşan bir topluluğun varlığı,¹⁵¹ ilmi faaliyetlerin kabile içindeki yoğunluğunu göstermektedir. Enes b. Mâlik'in kendi kasrında arkadaşlarıyla bir araya geldiği zaman¹⁵² yaptıkları ilmi sohbetleri de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Belirtildiği üzere birçok zatın şehrin kadısı olarak görev yapması ile Basra camisinde görev yapan imamların çoğunlukla kabile mensuplarından olması¹⁵³ Ezd kabilesinin şehrin ilmi hayatına olan etkisini göstermektedir.

¹⁴⁹ İbn Kuteybe, *Maârif*, 108; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 3/199-200; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/230; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, 254; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/161; Zehebî, *Târîh*, 4/355; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, terc. Rüştü Balcı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 2/906-907, 1167; Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Hâlîl b. Ahmed," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

¹⁵⁰ Şair olan bu zat, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Tüster'in fethinde bulunmuştur. Bkn: İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/220.

¹⁵¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/227.

¹⁵² el-Bekrî, *Mu'cem*, 2/693.

¹⁵³ Basra camisinin imamları genellikle Ensâr'dandı. Bkz: Câhîz, *el-Bursân*, 127.

Sonuç

Hız. Ömer döneminde garnizon olarak kurulup Sâsânî İmparatorluğuna yönelik düzenlenen fetihler için askeri bir üs görevi gören Basra'ya, yöneticilerin teşvikleri sonucu birçok Arap kabilesi gelmiştir. Bu kabilelerin bir kısmı zaman içerisinde şehre kalıcı olarak yerleşmiştir. Bunlar arasında Yemen kökenli Ezd kabilesine mensup farklı kollar da yer almıştır.

Kabileler gelenek görenekleri ile birlikte diğer kabileler ile geçmişten beri süre gelen dostluk ve düşmanlıklarını da şehre taşımıştır. Bu sosyolojik durum kabilelerin kendi mahallelerini kurması ile daha da belirgin hale gelmiştir. Ezd kabilesi mensuplarının kendi içlerindeki dayanışmanın tezahürlerinden biri olarak mahallelerini kurması, aynı zamanda aralarında rekabet ve düşmanlık bulunan diğer kabilelere karşı bir birlik mesajıdır. Kurdukları mahalleler ile birlikte kazdıkları nehirler, inşa ettikleri mescit ve konaklar ile şehrin imarına ciddi anlamda katkıda bulunmuşlardır.

Kuruluşuyla birlikte şehrin en güçlü kabile federasyonu Kuzey kökenli Mudar kabilesidir. Aralarında geçmişten beri rekabet ve çekişme bulunan Mudarilere karşı Ezd kabilesi şehirde bulunan bazı kabileler ile çeşitli ittifaklar yaparak belli bir güce ulaşmıştır. Kabilelerin bu gücünün farkında olan bazı yöneticiler, liderlerini muhatap alarak bu güçleri, dengede tutan bir politika izlemiştir. Bu politik tutum, Yezîd b. Muâviye'nin ölümü nedeniyle şehirde oluşan siyasi istikrarsızlık sırasında ortadan kalkmış ve bunun sonucunda kabileler arasında var olan gerilim, yerini çatışmaya bırakmıştır. Mudar kabilelerinin zaferiyle sonuçlanan bu çatışmalar yapılan antlaşma ile yerini barışa bırakmıştır.

Çatışmalar sırasında Hâricîler'in şehirde güçlenmeleri, kabileleri ortak düşmana karşı bir araya getirmiştir. Hâricîlerle mücadele için kabilenin önde gelenlerinden Mühelleb b. Ebî Sufre'nin seçilmesi, Ezd kabilesinin tabiri caizse şehirdeki kaderini değiştirmiştir. Mühelleb b. Ebî Sufre, Hâricîler ile olan mücadelesini kararlılıkla yürüterek başarıya ulaşmıştır. Bu başarısına kayıtsız kalamayan Emevî yönetimi Mühelleb ailesi özelinde Ezd kabilesinin önünü açarak kabile mensubu birçok insanı devletin farklı kademelerinde görevlendirmiştir. Bunlar arasında bulunan Mühelleb'in oğlu Yezîd b. Mühelleb, devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmiştir. Emevîler ile olan iyi ilişkiler Yezîd b.

Mühelleb'in isyanı ile bozulmuştur. İsyanın başarısızlığı uğramasından sonra Ezd kabilesi, Emevîlere karşı muhalif bir tavır takınmış ve bunu Abbâsîlerin yönetimi ele geçirmesine kadar sürdürmüştür.

Siyasi hayatta olduğu kadar şehrin ekonomik hayatında da kabilenin etkili olduğu görülmektedir. Çoğunlukla asker olarak şehre yerleşen Ezd kabilesi mensuplarının fetihlerin azalmasıyla beraber denizcilik faaliyetlerine yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı kabile mensuplarının elinde bulunan verimli araziler sayesinde zenginleştiklerini ifade etmek mümkündür. Şehirde bulunan çeşitli konak ve köşkların sahibi olmaları, elde edilen ekonomik gücün sembolleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kabile mensupları gerçekleştirdikleri ilmi faaliyetler ve bu manada üstlendikleri görevler ile şehrin ilmi hayatını da etkilemişlerdi. Bu etki sonraki nesiller için bir yol gösterici olmuştur. Bunun sonucunda şehirde gerçekleştirilen faaliyetler sonucu çeşitli ilim dalları zamanla kurumsal bir hale gelmiştir. Bu süreçte Basralı Ezd kabilesi mensuplarının kuşkusuz önemli bir role sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Ezd kabilesini Basra özelinde ele alarak hazırlanan makalenin bundan sonra alan-yazımda yapılacak bu tarz çalışmalar için de yol gösterici olması umulmaktadır. Bununla birlikte kabileye mensup olup ilmi hayata katkı yapan zatların tespit edilmesiyle, farklı disiplinlerde yapılacak yeni çalışmalara katkı sunulması da hedeflenmektedir.

Kaynakça

Abdülkerim Özeydin, "Hâlid b. Abdullah el- Kasrî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 15/281-282.İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Amr Halife Namî, *Dirasat ani'l-İbâdiyye*, terc: Mihail Huri, Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.

Bekrî, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr. *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi'*, thk. Mustafa es-Sekkâ, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, t.y.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrût: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Riyâd Zirikî, Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996/1417.

Berrâdî, Ebû'l-Fâdl Ebû'l-Kâsım Muhammed b. İbrâhîm. *Kitâbu'l-Cevâhiri'l-fi-İtmâmi mâ Ahlâ bihî Kitâbu't-Tabakât*, tsh. Ahmed b. Se'ud es-Seyâbi, London: Dâru'l-Hikme, t.y.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'ffî. *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdü'l-Muîd Hân. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, t.y.

Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Bursân, ve'l-urcân, ve'l-umyân ve'l hûlân*, Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1410.

Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *Kitâbü'l-Hayevân*, 7 Cilt. Beyrût: Darü'l-Kitabü'l-İlmiyye, 1424.

Dercînî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân et-Temicârî. *Kitâbu Tabakati'l-meşâih bi'l-Magrib*, thk. İbrâhîm Tallay. 2.Cilt. Umân, Mektebetü'z-Dâmirî, 2016.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Ahbârü't-tvâl*, thk. Abdunnaim Âmir, Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1960.

Ebû Nuaym İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ'*, 10 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saade,1974/1394.

ed-Demmerî. *Kitâbu'l-Cevâhiri'l-fi-İtmâmi mâ Ahlâ bihî Kitâbu't-Tabakât*, tsh. Ahmed b. Se'ud es-Seyâbi, London: Dâru'l-Hikme, t.y.

el-İrâkî, Ebû'l-Fâdl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Şerhu Elfiyeti'l-İrâkî*, thk. Abdüllatif Hemim, Mahir Yasin Fahl, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2002/1423.

Eskin, Ümit. *Abbâsiler Döneminde Valilik (132-232/750-847)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

Ethem Cebecioğlu, "Muhammed b. Vâsî'," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 30/585.İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Ezdî, Ebû Zekeriyâ (Ebû Zekve) Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Mevsîlî. *Târîhu'l-Mevsîl*, thk. Mahmud Ahmed Abdullah, Beyrût: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 2006.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî, Dımaşk, Beyrût: Dâru'l-Kalem, Müessesetü'r-Risâle, 1397.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Tabâkatü Halife b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkar, Dâru'l-Fıkr, 1993/1414.

Haxhu, Faruk Idrızı. *Başlangıcından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi Olaylarda Ezd Kabilesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretü'l-Lüga*, thk. Remzî Münîr Be'lebekî, Beyrût: Dâru'l-İlmü'l-Maleyîn, 1987.

İbn Hacer, Ebû'l-Fâdl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995/1415.

İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. *Sûretü'l-arz*, 2. Cilt. Leiden: E.J.Brill, 1938.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *Cemheretü ensâbi'l- 'Arab*, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Meşâhîru 'ulemâ'î'l-emsâr*, thk. Merzûk Alî İbrahim, Mensure: Dâru'l-Vefâ et-Tabâatu ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1991/1411.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *Siret-i İbn-i Hişâm*, thk. Mustafâ es-Sekkâ, İbrahim Ebyârî, Abdülhafız eş-Şelbî. 2 Cilt. Mısır: Şirket Mektebe ve Matbaa Mustafâ el-Babî el-Halebî ve Evlâduhu, 1375/1955.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 15 Cilt. Dâru'l-Fıkr, 1407/1986.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâş, Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1992.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-Siyâse: Hilafet ve Siyaset*, terc. Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Cilt 8. Beyrût: Daru'l-Kitabü'l-İlmiyye, 1990/1410.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-kâmil fi't-tarih*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî. 10 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kitabü'l-Arabî, 1417/1997.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, mhk: Ali Muhammed Me've, Adil Ahmed Abdülmücûd, Dâru'l-Kitabü İlmiyye, 1415/1994.

İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yûsuf Hadî, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1996.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, terc. Rüştü Balcı. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu kabâ'ili'l-Arabî'l-kadîme ve'l-hadîse*, 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994/1414.

Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî. *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebir*, thk. Naci Hasan. 2 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb; Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabîyye, 1988/1408.

Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî. *Kitâbü'l-Esnâm*, thk. Ahmed Zeki Başa, Kahire: Daru'l-Kitabü'l-Misriyye, 2000.

Kudâme b. Ca'fer, Ebû'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-harâc ve sınaatü'l-kitâbe*, thk. Muhammed Hüseyin Zebidî, Bağdâd: Dârü'r-Reşid, 1981.

Massignon, Louis, *Hıtatü'l-Basra ve Bağdâd*, terc. İbrâhîm Samerraî, Beyrût: el-Müessesetü'l-Arabîyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 1981.

Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî. *Nesebü 'Adnân ve Kahtân*, thk. Abdülazîz el-Meymenî er-Râckûtî, el-Hind: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1936/1354.

Sâlih b. Ahmed, Alî Bek b. Muhammed Bek b. Osman el-Alî el-Abdelî, "Hitatü'l-Basra", Mecelletü'l-Sümer, 8, (1952), 72-83.

Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Bedrüddîn Ahmed b. Saîd b. Abdilvâhid. *Kitâbü's-siyer*, thk. Muhammed Hasan, 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Medari'l-İslâmî, 2009.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fâdl İbrâhim. 11.Cilt. Beyrût: Dâru Süveydan, t.y.

Temir, Hakan, *Nesep Atlası*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2021.

Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâlil b. Ahmed," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 15/309-312.(İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

Özdemir, Öznur. "Ulrich, Brian, Arabs in the Early Islamic Empire: Exploring Al-Azd Tribal Identity (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019)". Hitit İlahiyat Dergisi, 20/1 (2021), 471-478.

Ulrich, Brian. *Arabs in the Early Islamic Empire: Exploring al-Azd Tribal Identity*, Edinburg: Edinburg Universty Press, 2019.

Usluer, Mehmet, *Basra Kuruluşundan Emevîlerin Sonuna Kadar Toplumsal Yapı*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.

Vekî, Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbârü'l-kudât*, thk. Abdulaziz Mustafa Merâğî. 3 Cilt. Mısır: Mektebetü'l Ticaretü'l Kübra, 1947.

Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhü'l-Ya'kûbî*, Beyrût: Dâru Sadr, t.y.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*, 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sadr, 1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-huffâz*, 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998/1419.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

